

YAXIN VƏ ORTA ŞƏRQDƏ QEYRİ-DÖVLƏT AKTORLARININ FƏALİYYƏTİNİN REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİK MÜHİTİNƏ TƏSİRİ: SİYASİ, İQTİSADI VƏ ENERJİ ASPEKTLƏRİ

SƏKİNƏ MÜBARİZ QIZI BABAZADƏ

Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı
Bakı ş., Akademik Zəhid Xəlilov küçəsi 33, AZ1148
Email: babazada.sakina.mubariz@bsu.edu.az

XÜLASƏ

Müasir dünya siyasətində qeyri-dövlət aktorlarının rolunun artması ölkələrin milli təhlükəsizlik sistemləri üçün ciddi və hibrid xarakterli təhdidlərin yaranmasına səbəb olur. Xüsusilə terror təşkilatları, mütəşəkkil cinayətkar qruplaşmalar və qeyri-qanuni silahlı birləşmələr dövlətlərin daxili siyasi sabitliyinə və iqtisadi dayanıqlığına mənfi təsir göstərir, hibrid müharibə spektrini genişləndirir, Yaxın və Orta Şərq regionunda milli təhlükəsizlik mühitini daha da mürəkkəbləşdirir.

2001-ci ildən etibarən terror təşkilatlarının siyasi və hərbi fəaliyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə aktivləşməsi region ölkələrinin daxili sabitliyini və ictimai təhlükəsizliyini zəiflətməmişdir. Bu qeyri-dövlət aktorlarının dağıdıcı fəaliyyəti qonşu dövlətlərin sərhəd təhlükəsizliyinə risklər yaratmaqla, təkcə lokal iqtisadi sistemlərə deyil, bütövlükdə beynəlxalq təhlükəsizlik arxitekturasına ciddi təhdidlər formalaşdırır. “Ərəb baharı” prosesi zamanı bəzi qeyri-dövlət aktorlarının (xüsusilə İraq İslam Dövləti — İŞİD) neft və qazla zəngin ərazilər üzərində nəzarəti ələ keçirməsi global və regional siyasi-iqtisadi proseslərə də mühüm təsir göstərmişdir. Təqdim olunan məqalədə neft və qaz qiymətlərindəki qeyri-sabitlik, həmçinin makroiqtisadi göstəricilərə birbaşa təsir edən inflyasiya kimi amillər konseptual şəkildə araşdırılmışdır.

Bununla yanaşı, sözügedən silahlı qeyri-dövlət aktorlarının fəaliyyətində vergidən yayınma halları, bunun fundamental səbəbləri, doğurduğu fəsadlar və gömrük nəzarətindən kənar qaçaqmalçılıq məsələləri tədqiqatın mühüm istiqamətlərini təşkil edir. Məqalədə, həmçinin narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi və bu fəaliyyətdən əldə edilən gəlirlərin leqallaşdırılması, insan alveri, fidyə tələbi ilə adam oğurluğu kimi transmilli cinayətlərdə iştirak edən subyektlərin strateji hədəflərinə toxunulur. İqtisadi müstəvi ilə yanaşı, bu növ cinayətkar fəaliyyətlərin həm fərdlər, həm də dövlətlər üçün yaratdığı “təhlükəsizlik dilemması” və onun regionun ümumi sabitlik potensialına təsir mexanizmləri təhlil edilir.

Açar sözlər: qeyri-dövlət aktorları, milli təhlükəsizlik, vergidən yayınma, iqtisadi təhlükəsizlik, insan alveri və kibercinayətkarlıq, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi

Giriş

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemi milli dövlətlər, beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar, qeyri-dövlət aktorları və texnoloji inkişaf amillərinin mürəkkəb qarşılıqlı təsir mexanizmləri ilə səciyyələnir. Xüsusilə qeyri-dövlət aktorlarının fəaliyyət istiqamətlərinin genişlənməsi beynəlxalq təhlükəsizlik arxitekturasında yeni çağırışlar formalaşdırmışdır. Yaxın və Orta Şərq regionunun milli təhlükəsizlik mühitində müşahidə olunan regional problemlər yalnız dövlətlərarası münasibətlərlə deyil, eyni zamanda qeyri-dövlət aktorlarının artan təsiri şərtlənir. Silahlı qruplaşmalar formasında fəaliyyət göstərən bəzi qeyri-dövlət aktorları (xüsusilə terror təşkilatları) regionda müxtəlif təxribat xarakterli fəaliyyətlərini davam etdirərək ölkələrin siyasi sabitliyini pozur, iqtisadi inkişafa mənfi təsir göstərir və dövlət idarəetmə sistemlərinin effektivliyini zəiflədir. Onların fəaliyyəti dövlətlərin suverenliyinə və daxili təhlükəsizlik mühitinə birbaşa təhdid yaratmaqla yanaşı, dövlət büdcəsinə ziyan vurulması, investisiya mühitinin pisləşməsi və korrupsiya şəbəkələrinin genişlənməsi ilə də nəticələnir. Bu subyektlər gəlir əldə etmək məqsədilə rüşvətxorluq və hədə-qorxu kimi üsullardan istifadə edərək dövlət strukturlarına sızmağa, rəsmi şəxslərə təsir göstərməyə və bununla da institusional idarəetmə mexanizmlərini sarsıtmağa nail olurlar. Yaranmış mürəkkəb problemlərin həlli ayrı-ayrı dövlətlərin fərdi səyləri ilə məhdudlaşmır. Dövlətlər qarşılıqlı əməkdaşlıq və beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində kompleks və koordinasiyalı fəaliyyət nümayiş göstərməli, informasiya müharibəsi cəbhəsində birlikdə mübarizə aparmalı, həmçinin vahid və effektiv təhlükəsizlik strategiyaları hazırlayıb tətbiq etməlidir.

Əsas hissə. Milli təhlükəsizlik-dövlətin, cəmiyyətin və şəxsiyyətin daxili və xarici təhdidlərdən qorunması, suverenliyin, ərazi bütövlüyünün və fun-

damental maraqların təmin edilməsi vəziyyətidir. Yaxın və Orta Şərq regionunda milli təhlükəsizlik arxitekturasını formalaşdıran siyasi, hərbi, iqtisadi, enerji təhlükəsizliyi komponentləri bir-biri ilə sıx daxili əlaqəyə malikdir. İqtisadi təhlükəsizlik dedikdə, ölkənin maliyyə sisteminin dayanıqlığı, enerji resurslarının həmin ərazilərin fasiləsiz tədarükü, enerji resursların və strateji obyektlərin tam şəkildə qorunması, eləcə də su və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması nəzərdə tutulur. İqtisadi təhlükəsizlik həm də birbaşa şəxsiyyət təhlükəsizliyi ilə bağlıdır, əhəlinin məşğuliyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi və sosial təminat sisteminin davamlığı regionda sülhün və daxili sabitliyin təməl daşlarıdır. İşsizlik səviyyəsinin və korrupsiya hallarının artması, xarici kapitaldan asılılıq, neft və qaz idxalından asılılıq və s. kimi məsələlər ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə birbaşa təhdid sayılan amillər hesab olunur.

Qeyri-dövlət aktorlarından biri olan silahlı qruplaşmalar isə ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinə dağıdıcı təsir göstərir. Bu təsirləri və yaratdıqları təhdidləri aşağıdakı struktur daxilində qruplaşdırmaq olar: 1) Enerji sektoruna yönəlmiş təhdidlər, 2) ticarət və logistika marşrutlarının pozulması, 3) insan alveri və kiber-cinayətkarlıq, 4) narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi və silah qaçaqmalçılığı, 5) Vergidən yayınma və gömrük qaçaqmalçılığı.

1) Enerji sektoruna yönəlmiş təhdidlər. Yaxın Şərq ölkələrinin iqtisadiyyatında mühüm rol oynayan neft və qaz ehtiyatlarının “Ərəb baharı”ndan sonra silahlı qeyri-dövlət aktorlarının nəzarəti altına keçməsi enerji sektoruna da təsir göstərmişdir. Regionda “domino effekti” kimi yayılan tarixi hadisələr və sonrakı dövrdə ölkələri bürüyən vətəndaş müharibələri enerji sektorunun təhlükəsizliyini sarsıtmış, global və regional qiymət dinamikasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Neft və təbii qazın qanunsuz hasilatı və satışı nəticəsində əldə olunan gəlirlər birbaşa qeyri-dövlət aktorlarının maliyyədirilməsinə yönəlmişdir. Eyni zamanda, yanacaq qiymətlərinin və vergilərin yüksək olduğu ölkələrdə yanacaq qaçaqmalçılığı ilə məşğul olan kiçik qruplaşmaların fəaliyyəti geniş vüsət almışdır. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, bu növ genişmiqyaslı yanacaq qaçaqmalçılığının dövlət strukturlarının birbaşa iştirakı, göz yumması və ya dolaylı yolla dəstəyi olmadan həyata keçirilməsi qeyri-mümkündür.

Silahlı qeyri-dövlət aktorlarının fəaliyyətinin davam etməsi üçün böyük maliyyə resursları tələb olunur. Bu vəsaitlər ya onları dəstəkləyən xarici dövlətlərin birbaşa yardımları, ya da nəzarət etdiyi ərazilərdəki iqtisadi sahələrini istismarı hesabına tə-

min olunur. Məsələn, 2015-ci ilə dair statistik göstəricilərə əsasən, “İraq Şam İslam Dövləti” nəzarət etdiyi neft və qazla zəngin olan regionlardan 2,9 milyard dollar gəlir əldə etmişdir ki, bu göstəricilər onu həmin dövrdə ən böyük maliyyə resurslarına malik qeyri-dövlət aktoru sırasına daxil edib. Kədr çatışmazlığına və texnoloji imkanlıqların yetərsizliyinə baxmayaraq, İŞİD 2014-cü ildə Suriyanın neftlə zəngin ərazilərinin (Deyr əz-Zor, Rakka, Həseke) 60%-ni, İraqın isə 11%-ni öz nəzarəti altına almağı bacarmışdı. Qeyd edilən ildə bu mənbələrdən günlük ortalama 2-3 milyon gəlir əldə edirdi. 2015-ci il sənədlərinə əsasən, İŞİD günlük çıxarılan 40 min barel xam neftin satışından 600 milyon dollar qanunsuz gəlir qazanmışdı. Bu resursları əsasən Suriya, Oman və digər regional ölkələrdəki qara bazarlarda satmışdı. Neft və qaz resursları ilə yanaşı, fosfat, kükürd və sement kimi sənaye məhsullarının qeyri-qanuni istismarı və satışı ilə məşğul olan İŞİD 2014-cü ildə “Akashat” fosfat mədəninə ələ keçirərək təxminən 1 milyon ton məhsul istehsal etmişdi və bu qeyri-qanuni hasilat bazarda fosfatın 1 tonunun 110 dollardan 50 dollara düşməsinə səbəb olmuşdu. Qiymət ucuzlaşmasına rəğmən, 50 milyon dollar gəlir əldə edilmişdi. “Əl-Qaim” zavodunda kükürd və fosfor turşusu istehsalından əldə etdiyi gəlir 300 milyon, sement istehsalından 292 milyon dollar qazanc əldə etmişdi. Lakin 2015-ci ildən bəzi regionların nəzarəti altından çıxması nəticəsində qaz satışından əldə etdiyi gəlir 489 milyondan 350 milyona, fosfor istehsalı gəlirləri isə 250 milyon dollara qədər geriləmişdi [1, s. 9-14].

2. Ticarət və logistika marşrutlarının pozulması. Silahlı qruplaşmaların, terror təşkilatların fəaliyyət sahəsi genişləndikcə, onların maliyyə vəsaitlərinə olan tələbatı da mütənəssib şəkildə artır. Bu səbəbdən fəaliyyətdə olduğu ölkələrin milli iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrindən pay əldə etməyə çalışaraq, strateji hədəf olaraq “dövlətləşmə” mərhələsinə keçid etməyə can atırlar. Bəzi silahlı qruplaşmalar əldə etdikləri qeyri-qanuni gəlirləri xarici ölkələrdəki bir sıra obyektlərə və kommərsiya sahələrinə yönəltməklə həm çirkli pulların leqallaşdırılmasını təmin edirlər, həm də həmin ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə birbaşa təhdid yaradırlar. Məsələn, “Əl-Qaidə” terror təşkilatının Şimali Avropa dövlətlərində ağac sənayesinə və özəl xəstəxanalara, İngiltərədə isə daşınmaz əmlak sektoruna investisiya yatırması, həmçinin “Hizbullah” təşkilatı üzvlərinin yaxın qohumlarının adına daşınmaz və daşınar əmlak, eləcə də kiçik şirkətlərdə pay sahibi olması kimi faktlar qeydə alınmışdır.

Qeyri-dövlət aktorlarının təmsilçiləri çirkli pulların yuyulması prosesində kommersiya müəssisələrini əldə edərək yaxın qohumlarının adına rəsmiləşdirir və beləliklə, qanuni maliyyə mənbələri yaradırlar. Yeni şirkətlərin təsis edilməsi riskli hesab edildiyi üçün hazır kommersiya müəssisəsindən pay almağa üstünlük verilir. Bu zaman, aktiv fəaliyyətdə olan müəssisənin sahibi ilə əlaqə yaradılır, paylar təşkilata üzv olan qohumların adından üçüncü şəxslərin adına rəsmiləşdirilir və bütün qanuni proses sənəd üzərindən üçüncü şəxslər üzərindən aparılır. Bəzi hallarda isə saxta fərdləşdirmə sənədlərindən və şəxsiyyət vəsiqələrindən istifadə olunur. Cinayətkar qruplar yalnız beynəlxalq bazara çıxmış iri şirkətlərə deyil, həm də hüquq-mühafizə orqanlarının diqqətini daha az cəlb edən kiçik kommersiya müəssisələrinə də sızmağa üstünlük verirlər.

Digər bir qeyri-qanuni maliyyə mənbəyi isə işğal olunmuş ərazilərdəki mədəni irsin qarət edilməsidir. 2015-ci ildə İraqda 2500, Suriyada isə 4500 arxeoloji əraziyə (tarixi Palmira şəhəri daxil olmaqla) nəzarət edən İŞİD, aşkar olunan antik eksponatların bir qismini ideoloji səbəblərdən “büt” adlandıraraq məhv etmişdir. Bununla belə, kommersiya baxımından yüksək dəyərə malik olan qədim sənət əsərləri və əşyalar qara bazarlar vasitəsilə realizə edilmiş və bu qaçaqmalçılıq fəaliyyətindən təxminən 30 milyon dollar gəlir əldə olunmuşdur [4].

3) İnsan alveri və kiber-cinayətkarlıq. İŞİD-in gəlir mənbələrinə fidyə tələbi, insan alveri, qanunsuz orqan transplantasiyası və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi kimi transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq növləri də daxildir. Terror təşkilatı nəzarət etdiyi ərazilərdə fərqli etnik və dini mənsubiyyətə malik minlərlə insanı qaçırmışdır. Bu adam oğurluğu halları əksər hallarda birbaşa maliyyə qazancı (fidyə) məqsədilə həyata keçirilsə də, bəzi vəziyyətlərdə region dövlətlərinə və beynəlxalq ictimaiyyətə siyasi mesaj vermək xarakteri daşıyırdı. 2014-cü ilin hesabatlarına əsasən, İŞİD-in qaçırdığı xarici vətəndaşlar və strateji əhəmiyyətli şəxslər üçün ümumi paketdə 20-45 milyon dollar həcmində fidyə tələb etdiyi qeyd olunur. Təşkilatın yalnız adam oğurluğundan (əsasən assuriilər, yezidilər və Qərb ölkələrinin vətəndaşları) əldə etdiyi ümumi gəlir 2014-cü ildə 120 milyon dollar, 2015-ci ildə isə təxminən 100 milyon dollar təşkil etmişdir. [2]

Oğurluq, soyğunçuluq və sənəd saxtakarlığı kimi adi cinayətlər təşkilatın strateji gəlir sütunları hesab edilmir və onun uzunmüddətli fəaliyyətinə təsir imkanı nisbətən zəifdir. Lakin yeni yaranmış strukturun fəaliyyətinin ilkin (inkubasiya) mərhələsində bu növ

lokal cinayətlərdən əldə edilən gəlirlərə ciddi ehtiyac duyulur. Terror təşkilatının struktur davamlılığında bu sahə ilə məşğul olan kiçik cinayətkar dəstələrin (hüceyrələrin) xüsusi logistik rolu vardır; belə ki, onların vasitəsilə mülki əhali arasında qorxu mühiti yaradılır və təşkilatın ideologiyası təbliğ olunur. Eyni zamanda, narkotik vasitələrin pərakəndə satışı, gömrük qaçaqmalçılığı, qənimət kimi ələ keçirilmiş malların daxili bazarda dövriyyəyə buraxılması və qeyri-qanuni miqrant qaçaqmalçılığı kimi fəaliyyətlərdə bu lokal qrupların rolu mühümdür. Bu baxımdan, oğurluq və saxtakarlıqla məşğul olan kiçik şəbəkələr birbaşa və ya dolaylı yolla terrorizmin maliyyələşdirilməsində vacib daxili komponent rolunu oynayır.

Müasir dövrdə terror təşkilatları daxili maliyyə resurslarını şaxələndirmək (diversifikasiya etmək) məqsədilə süni intellekt texnologiyalarından və kiber-cinayətkarlıqdan geniş istifadə edirlər. Fərdlərin rəqəmsal savadsızlığından və kibertəhlükəsizlik boşluqlarından yararlanan cinayətkarlar fərdi məlumatları ələ keçirməklə bank hesablarındakı vəsaitləri mənimləyirlər. Digər bir aktual maliyyələşmə metodu isə şəxslərin vizual (şəkil/video) və akustik (səs yazısı) məlumatlarının süni intellekt vasitəsilə manipulyasiya edilərək (deepfake və s.) şantaj və ya hədə-qorxu məqsədilə istifadə olunmasıdır ki, bu da cinayətkar strukturlara külli miqdarda qeyri-qanuni gəlir əldə etmək imkanı yaradır.

Hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən həyata keçirilən antiterror əməliyyatları da bu daxili cinayət zəncirinin mövcudluğunu sübut edir. Nümunə olaraq, Türkiyədə reallaşdırılan əməliyyatlar nəticəsində Hakkari vilayətinin Yüksekova rayonunda terror qruplaşmalarına məxsus sığınacaq və mülklərdə qanunsuz yollarla ələ keçirilmiş dərman preparatları, elektron cihazlar və müxtəlif tikinti materialları aşkar edilərək məhkəmə orqanlarına maddi sübut kimi təqdim olunmuşdur.

4) Narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi və silah qaçaqmalçılığı. Narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi (və ya digər adı ilə narkoterrorizm) müasir beynəlxalq münasibətlər sistemini sarsıdan ən təhlükəli transmilli cinayətlərdən biri və eyni zamanda terror şəbəkələri üçün yüksək gəlir mənbəyidir. Hələ 1970-ci illərdə ABŞ-nin antiterror strategiyasında narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə tədbirləri mühüm yer tuturdu. “11 Sentyabr” terror aktlarından sonra terror təşkilatlarının qloballaşması və fəaliyyət arealının genişlənməsi narkotik ticarətinin miqyasını daha da artırmışdır. Hazırda bu qeyri-qanuni fəaliyyət növü bir çox destruktiv qruplaşmaların əsas maliyyə sütununu təşkil

edir. Terror təşkilatlarının maliyyə imkanları genişləndikcə, onların geosiyasi və regional təsir dairəsi də mütənasib şəkildə böyüyür.

Mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən ən çox istifadə edilən üsullardan biri olan silah və sursat qaçaqmalçılığı yüksək gəlirliliyi ilə seçilir. Struktur daxilində ən son texnoloji yeniliklərə əsaslanan silah-sursatdan həm şəxsi təhlükəsizliyin təmin edilməsi, həm də hərbi əməliyyatların davam etdirilməsi məqsədilə istifadə olunur. Xüsusilə Yaxın Şərq regionunda münaqişələrin intensivləşdiyi dövrlərdə silah və sursat qaçaqmalçılığının miqyası daha da genişlənməmişdir. Maliyyə potensialını narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi vasitəsilə artıran terror təşkilatları, qeyri-qanuni silah dövriyyəsi sahəsində bəzi qeyri-şəffaf dövlətlər, hərbi qurumlar, digər qeyri-dövlət silahlı aktorları və mütəşəkkil cinayətkar dəstələrlə də əməkdaşlıq edirlər [3, s. 7-20].

İŞİD-i digər terror təşkilatlarından fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri də aktiv olduğu dövrdə yüksək hərbi potensiala və geniş mobilizasiya imkanlarına malik olması idi. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) hesabatlarına əsasən; Tunis, Rusiya, Fransa, Səudiyyə Ərəbistanı, Mərakeş və İordaniya kimi müxtəlif ölkələrin vətəndaşları bu təşkilata cəlb olunmuşdular. Suriya İnsan Haqları Təşkilatının statistik məlumatlarına görə, təqribən 50 min suriyalı və 30 min iraqılı İŞİD sıralarında döyüşmüşdür. Ümumilikdə, İŞİD sıralarına qoşulan şəxslər dörd əsas qrupa bölünürdü: “Azad Suriya Ordusu”ndan ayrılanlar, “Əl-Nusra Cəbhəsi” kimi tanınan qeyri-dövlət aktorunun keçmiş üzvləri, dünyanın müxtəlif regionlarından gələn xarici terrorçu döyüşçülər (XTD) və İraq ilə Suriyadan birbaşa qruplaşmaya daxil olan yerli əhali [5, s. 176-177].

5) Vergidən yayınma və gömrük qaçaqmalçılığı. Yüksək vergi dərəcələri səbəbindən daxili bazarda qiymətlərin kəskin artdığı ölkələrdə gömrük qaçaqmalçılığı sistemli xarakter alır. Dövlət sərhədinin mühafizəsindəki struktur boşluqlar, sərhəd-keçid infrastrukturunun zəifliyi və gömrük qanunvericiliyinin icrasındakı çatışmazlıqlar vergi və rüsumlardan yayınmaqla ölkəyə daxil olan qaçaqmal məhsullarının həcmi artırır ki, bu da öz növbəsində terror təşkilatları üçün əlverişli gəlir mənbəyinə çevrilir.

Ümumi gömrük qaçaqmalçılığı ilə qanunsuz bütün ticarəti (siqaret qaçaqmalçılığı) arasında motiv baxımından oxşarlıq mövcuddur; hər iki strukturun ilkin məqsədi vergi rüsumlarından yayınmaqdır. Bununla belə, fundamental fərq ondan ibarətdir ki, gömrük qaçaqmalçılığında tarif baryerlərinin aşılması ilə yanaşı, məhsulların birbaşa ixrac və idxal

qadağalarının (embarqoların) pozulması da müşahidə olunur. Tütün məhsullarının qanunsuz dövriyyəsinin bu zəncirdə xüsusi yeri vardır. Belə ki, bu fəaliyyət yalnız hazır siqaret paketlərini deyil, həmçinin bütün xammalı və onunla əlaqəli digər sub-məhsulları da əhatə edir. Bu yolla xaricdən gətirilən bütün məhsullarının satışı və daxili bazarda paylanması prosesi cinayətkar şəbəkələr tərəfindən vahid mərkəzdən idarə olunur.

6) Kibertəhlükəsizlik və informasiya müharibəsi. XXI əsrdə informasiya texnologiyalarının inkişafı dövlətlərin milli təhlükəsizlik paradigmasını köklü şəkildə dəyişmiş və kiberməkan milli təhlükəsizlik strategiyalarının əsas komponentlərindən birinə çevrilmişdir. Xüsusilə “Ərəb baharı” prosesindən etibarən qeyri-dövlət aktorları tək-cə fiziki silahlı mübarizə ilə kifayətlənməmiş, eyni zamanda kibercümlər, informasiya manipulyasiyası və sosial media platformaları üzərindən həyata keçirilən psixoloji əməliyyat vasitəsilə də müraciət etmişdilər.

Bəzi qeyri-dövlət aktorları rəqəmsal resurslar vasitəsilə kütləvi manipulyasiyalar törədərək hədəf kütləyə öz ideologiyalarını aşılamağa çalışır, virtual şəbəkələr üzərindən yeni üzvlər cəlb edirlər. Eyni zamanda, rəqəmsal şantaj və kiber-reketlik vasitəsilə külli miqdarda maliyyə vəsaiti mənimsənilir və əldə edilən bu qanunsuz gəlirlər birbaşa destruktiv fəaliyyətlərin koordinasiyasına yönəldilir.

Suriya və İraqda de-fakto kvazi-dövlət strukturu quran İŞİD, sosial media və rəqəmsal media vasitəsilə mərhələli informasiya strategiyası icra etmişdir. Təşkilat ilk olaraq yerli əhaliyə ərəb dilində, daha sonra isə digər ölkələrdən, xüsusilə Qərb dövlətlərindən gələn hədəf qruplarına ingilis dilində xitab edərək ideologiyasını təbliğ etmişdir. Təşkilatın peşəkar səviyyədə nəşr etdiyi “Dabiq” və “Rumi-yah” jurnalları, həmçinin yüksək montaj keyfiyyətinə malik ingilisdilli video-məzmunlar qruplaşmanın informasiya müharibəsi kontekstindəki strateji və siyasi transformasiyasının bariz göstəricisidir.

Nəticə

Yaxın Şərq regionu tarixən global güclərin geosiyasi maraqlarının kəsişdiyi, çoxşaxəli siyasi, iqtisadi və struktur təhlükəsizlik problemlərinin dinamik şəkildə müşahidə olunduğu strateji əhəmiyyətli bir arealdır. Regionda xroniki hal almış qeyri-sabitlik, daxili hərbi-siyasi münaqişələr və vətəndaş müharibələri qeyri-dövlət aktorlarının manevr imkanlarını və fəaliyyət arealını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Müasir dövrdə qeyri-dövlət aktorlarının kəmiyyət etibarilə artması beynəlxalq sistemin

çoxqütblülüyünə müəyyən kontekstdə təsir göstərsə də, onların mühüm bir qisminin destruktiv fəaliyyəti regional və qlobal təhlükəsizlik üçün ciddi təhdidlər formalaşdırır.

Yaxın Şərq regionunda fəaliyyət göstərən qeyri-dövlət aktorları (silahlı qruplaşmalar, mütəşəkkil cinayətkar şəbəkələr və terror təşkilatları) təkcə yerləşdikləri ölkələrin daxili sabitliyinə deyil, həmçinin milli təhlükəsizliyin iqtisadi, enerji, logistika və sosial sahələrinə də sarsıdıcı zərbələr vururlar. Bu aktorların asimmetrik fəaliyyəti mövcud dövlət sərhədlərini aşaraq transsərhəd xarakter alır; nəticədə qonşu dövlətlərin nəqliyyat-kommunikasiya sistemləri, sərhəd mühafizəsi və infrastruktur təhlükəsizliyi üçün ciddi risklər və geosiyasi qeyri-müəyyənliklər yaranır.

Bu kontekstdə İŞİD qeyri-dövlət aktorlarının formalaşdığı qlobal təhdidlərin bariz nümunələrindən biridir. Təşkilat sadəcə nəzarət etdiyi Suriya və İraqın suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə və konstitusiyaya quruluşuna təhdidlər yaratmır, həmçinin digər qonşu dövlətlərin milli təhlükəsizliyi və bütövlükdə beynəlxalq ictimaiyyət üçün ciddi risk mənbəyinə çevrilmişdir. İŞİD-in təbliğat kampaniyaları nəticəsində minlərlə insan təşkilata üzv olaraq silahlı münaqişələrdə iştirak etmişdir. Bu təşkilatla əlaqəli şəxslər tərəfindən terror aktlarının törədilməsi yüzlərlə insanın həyatını itirməsinə, ictimai təhlükəsizliyin pozulmasına və sosial sabitliyin zəifləməsinə səbəb olmuşdur. Eyni zamanda, bu proses daxili təhlükəsizlik problemlərinin dərinləşməsinə, turizm sektorunda geriləmələrə və ciddi iqtisadi itkilərə gətirib çıxarmışdır. Bundan əlavə, İŞİD-in fəaliyyəti girov götürmə, insan alveri, qanunsuz maliyyə şəbəkələrinin yaradılması, jurnalistlərin və dövlət nümayəndələrinin amansız şəkildə qətlə yetirilməsi kimi ağır cinayətlərlə müşayiət olunmuşdur. Sözügedən destruktiv fəaliyyətlər yalnız birbaşa zərərçəkən ölkələr üçün deyil, bütövlükdə beynəlxalq təhlükəsizlik sistemi üçün ciddi təhdidlər formalaşdırmışdır.

Ümumiyyətlə, vətəndaş müharibələrinin və silahlı münaqişələrin hökm sürdüyü zəif dövlətlərdə qeyri-dövlət aktorlarının fəaliyyətinin genişlənməsi siyasi sabitliyin pozulmasına, iqtisadi inkişafın ləngiməsinə və sosial rifahın aşağı düşməsinə səbəb olur. Bu nöqteyi-nəzərdən Yaxın Şərq regionunda fəaliyyət göstərən terror təşkilatlarının və digər qeyri-dövlət aktorlarının geosiyasi təsirinin araşdırılması, regional və beynəlxalq təhlükəsizlik arxitekturasının təhlili baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Boz, Gülsüm, Kuru, Nezih Onur (2015). *İŞİD'in*

Finansmanı, Ankara Strateji Enstitüsü, Analiz No: 2015/6. S 9-14

2. *Financing of the Terrorist Organisation Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL) (2015). Financial Action Task Force Report.*

3. SHELLEY, L. I. (2020). *Illicit Trade and Terrorism. Perspectives on Terrorism*, 14(4): 7–20.

4. YEŞİLTAS, M., YALÇIN, H. ve BAYRAKLI, E. (2019). *Avrupa'da PKK Yapılanması. (Ed) Yeşiltas, M., Yalçın, H. ve Bayraklı, E. Avrupa'da PKK içinde. (ss.7-37). SETA Vakfı İktisadi*

5. İskender KARAKAYA *Küresel Terörizmin Dönüşümü: Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) Örneği İİBF Dergi 38/1 Haziran June 2019 176-177*

6. *Propaganda in focus: decoding the media strategy of ISIS, Yuanbo Qi, 2024*

ВЛИЯНИЕ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ СУБЪЕКТОВ НА РЕГИОНАЛЬНУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ НА БЛИЖНЕМ И СРЕДНЕМ ВОСТОКЕ: ПОЛИТИЧЕСКИЕ, ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Сакина Мубариз Бабазаде

Докторант Бакинского Государственного Университета

РЕЗЮМЕ

Возрастающая роль негосударственных субъектов в современной мировой политике приводит к появлению серьезных и гибридных угроз для систем национальной безопасности стран. В частности, террористические организации, организованные преступные группы и незаконные вооруженные формирования оказывают негативное воздействие на внутреннюю политическую стабильность и экономическую устойчивость государств, расширяют спектр гибридной войны и еще больше осложняют обстановку в сфере национальной безопасности в регионе Ближнего и Среднего Востока.

С 2001 года значительная активизация политической и военной деятельности террористических организаций ослабила внутреннюю стабильность и общественную безопасность стран региона. Деструктивная деятельность этих негосударственных субъектов, создавая риски для безопасности границ соседних государств, представляет серьезную угрозу не только для местных экономических систем, но и для международной архитектуры безопасности в целом. Захват кон-

троля над богатыми нефтью и газом территориями некоторыми негосударственными субъектами (в частности, Исламским государством Ирака — ИГИЛ) в ходе «арабской весны» также оказал значительное влияние на глобальные и региональные политико-экономические процессы. В представленной статье концептуально рассматриваются такие факторы, как волатильность цен на нефть и газ, а также инфляция, которые напрямую влияют на макроэкономические показатели. Ключевые слова: террористические организации, РПК, ИГИЛ, уклонение от уплаты налогов, экономическая безопасность, торговля людьми.

Кроме того, важными областями исследования являются уклонение от уплаты налогов в деятельности этих вооруженных негосударственных субъектов, его фундаментальные причины, последствия и контрабанда за пределы таможенного контроля. В статье также затрагиваются стратегические цели субъектов, участвующих в транснациональных преступлениях, таких как незаконный оборот наркотиков и легализация доходов от этой деятельности, торговля людьми и похищения людей с целью выкупа. Помимо экономического аспекта, анализируется «дилемма безопасности», создаваемая такой преступной деятельностью как для отдельных лиц, так и для государств, и механизмы ее влияния на общий потенциал стабильности региона.

Ключевые слова: негосударственные субъекты, национальная безопасность, уклонение от уплаты налогов, экономическая безопасность, торговля людьми и киберпреступность, незаконный оборот наркотиков

THE IMPACT OF NON-STATE ACTORS ON REGIONAL SECURITY IN THE NEAR AND MIDDLE EAST: POLITICAL, ECONOMIC AND ENERGY ASPECTS

Sakina Mubariz Babazade
PhD student at Baku State University

SUMMARY

The increasing role of non-state actors in modern world politics leads to the emergence of serious and

hybrid threats to the national security systems of countries. In particular, terrorist organizations, organized criminal groups and illegal armed formations have a negative impact on the internal political stability and economic sustainability of states, expand the spectrum of hybrid warfare, and further complicate the national security environment in the Near and Middle East region.

Since 2001, the significant activation of the political and military activities of terrorist organizations has weakened the internal stability and public security of the countries of the region. The destructive activities of these non-state actors, by creating risks to the border security of neighboring states, pose serious threats not only to local economic systems, but also to the international security architecture as a whole. The seizure of control over oil and gas-rich territories by some non-state actors (in particular, the Islamic State of Iraq — ISIS) during the “Arab Spring” process also had a significant impact on global and regional political and economic processes. The presented article conceptually examines factors such as volatility in oil and gas prices, as well as inflation, which directly affect macroeconomic indicators.

In addition, tax evasion in the activities of these armed non-state actors, its fundamental causes, the consequences it causes, and smuggling beyond customs control are important areas of research. The article also touches on the strategic goals of subjects involved in transnational crimes such as drug trafficking and legalization of proceeds from these activities, human trafficking, and kidnapping for ransom. In addition to the economic dimension, the “security dilemma” created by such criminal activities for both individuals and states and the mechanisms of its impact on the overall stability potential of the region are analyzed.

Keywords: non-state actors, national security, tax evasion, economic security, human trafficking and cybercrime, drug trafficking.

Rəyçi: Əlimusa İbrahimov, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 18.04.2026

Çapa qəbul olunub: 23.05.2026

The date of the admission of the article to the editorial office: 18.04.2026

Accepted for publication: 23.05.2026